

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مسجد، محور وحدت در جهان اسلام

عسکری اسلامپور کریمی

در شریعت اسلام، محور و کانون تمامی فعالیتها به مسجد ختم می‌شود و هیچ فعالیت و فعلی را نمی‌توان یافت که در آمیختگی و ارتباط با دین باشد، ولی به مسجد ختم نشده، یا مرتبط با مسجد نباشد، این امر مهم نشان از جایگاه و اهمیت محوری است که مسجد دارد. از این رو پیامبر اکرم (ص) در هجرت به مدینه، اولین مکانی را که برای استقرار آیین اسلام و ترویج معارف عالیّه آن بنا کرد، «مسجد قبا» بود، تا مردم حول محور این مکان مقدس به کسب فضایل انسانی و آموزه‌های دینی و روح وحدت و همزیستی بپردازند و در آنجا یکرنگ و یکدل در شبانه روز حداقل پنج یا سه بار دور هم گرد آیند و به مصداق حدیث گهربار نبوی (ص): «يُدْأَلُّهُ عَلَى الْجَمَاعَةِ»^۱ با این گردهمایی همواره منشأ خیر و برکات معنوی و انسجام اسلامی برای خود و جامعه انسانی باشند. در این نوشتار مختصر شایسته در تبیین بهتر موضوع، به مهم‌ترین مؤلفه‌های وحدت‌آفرین مسجد اشاره نماییم:

۱. کعبه و نقش وحدت‌بخش آن

در آموزه‌های اصیل دینی، به ویژه قرآن کریم، خانه کعبه، خانه‌ای پربرکت و منشأ خیرات و برکات و اولین معبد برای اهل توحید و عدل (مسلمانان) معرفی شده است: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِنَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ؛ به یقین نخستین خانه‌ای که برای (عبادت) مردم نهاده شده همان است که در مکه مکرمه است که پر خیر و برکت و وسیله هدایت برای جهانیان است»^۲. در واقع تمام مساجد موجود در کره زمین دارای سمت و جهت واحدی است و سمت و سوی همگی آنها به سوی کعبه، اولین خانه خداپرستی و توحید قرار دارد. در حقیقت همین ساختمان ظاهری مسجد تمامی مسلمانان را نیز جهت می‌دهد و مسیر آنها را تنها به یک نقطه واحد منتهی می‌کند؛ نقطه‌ای که کمال و سعادت انسان، تنها در حرکت در این مسیر روشن و تعیین می‌گردد: «وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا؛ (و به یادآورید) آنگاه که خانه (کعبه) را پناهگاه و مأوای امن و امان مردم کردیم»^۳.

همه مسلمانان اقصی نقاط جهان رو به سوی کعبه نماز می‌خوانند و در ایام حج نیز به دور کعبه طواف می‌کنند. امام علی (ع) درباره اهمیت کعبه به عنوان قبله واحد مسلمانان می‌فرماید: «وَجَعَلَهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى لِّلْإِسْلَامِ عِلْمًا وَ لِّلْعَالَمِينَ حَرَمًا؛ خدای سبحان، کعبه را برای اسلام، پرچم و نشانه گویا، و برای پناهندگان، خانه امن و امان قرار داد»^۴. همان‌گونه که پرچم‌ها رمز اتحاد و یگانگی جمعیت‌ها و نشانه همبستگی آنهاست و بر پا بودن آن علامت حیات آنهاست، کعبه برای اسلام نماد وحدت مسلمانان است و فلسفه کعبه به عنوان قبله، ایجاد وحدت و همسویی میان امت اسلامی

۱- میزان الحکمه، ج ۲، ص ۲۳۳، ح ۲۵۸۸.

۲- آل عمران، آیه ۹۶.

۳- بقره، آیه ۱۲۵.

۴- نهج البلاغه صبحی صالح، ص ۴۵.

است.^۵ زیرا اگر در هنگام نماز، هر کسی به یک سمت می‌ایستاد، گرچه همه رو به سوی خدا بودند، اما ظاهر آنان حکایت از تفرقه داشت. هماهنگی و وحدت ظاهری، تأثیر شگفت‌آوری در ایجاد وحدت روحی و حقیقی دارد. استاد مطهری فلسفه رو به قبله ایستادن در وقت نماز را مسئله‌ای تربیتی و اجتماعی می‌داند؛ وگرنه خداوند هر طرف هست. اگر به مشرق، مغرب، شمال و جنوب رو کنیم خدا موجود است: «وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ؛ و مشرق و مغرب (زمین و همه کراتی که خاور و باختر دارد) از آن خداست، پس به هر سو رو کنید (در هر دعا و عبادتی) همان جا روی خداست».^۶ اما اسلام به دلیل مصلحت تربیتی و اجتماعی، نماز (و هر دعا و عبادتی) را رو به قبله واجب دانسته است: «همه مردم رو به یک نقطه معین بایستند تا افراد بفهمند که باید یک جهت باشند؛ یعنی این درسی است برای وحدت و اتحاد و یک جهت داشتن و رو به یک سو بودن».^۷ بنابراین، آیین مترقی اسلام از این طریق، یک وحدت عظیم و جهانی را با محوریت کعبه پی ریزی کرده است.

۲. نقش وحدت‌بخشی اذان در مساجد

در عصر رسالت نبوی(ص)، رسم مسلمانان این بود که هرگاه حادثه مهمی رخ می‌داد، منادی ندا می‌داد: «الصلاة جامعة»، یعنی برای نماز در مسجد جمع شوید.^۸ این جمله برای مردم آن زمان معنایی خاص داشت. مسلمانان از این ندا می‌فهمیدند که یک امر الهی مطرح است. ابن سعد در «الطبقات الکبری» به نقل از سعید بن مسیب گفته است: «پیش از تشریح اذان، مردم را با ندای «الصلاة جامعة»، به مسجد و نماز جماعت فرامی‌خواندند. پس از آنکه اذان تشریح شد با جمله مزبور مردم را در اوقات نماز برای کارهای مهم به مسجد فرا می‌خواندند».^۹

به طور کلی چهار نوع فراخوانی برای انجام عبادت و گردهمایی برای یک مسلمان قابل تصور است؛ نخست پخش اذان و فراخوانی در مسجد محله؛ دوم فراخوانی مؤمنان برای مسجد مرکزی در شهر با عنوان مسجد جامع؛ سوم فراخوانی مسلمانان به مصلاهی در یک منطقه برای نمازهای عید و چهارم فراخوانی تمامی مسلمانان برای حج به کعبه و مسجدالحرام.

«صوت دلنشین مؤذن و پیام عمیق و رسای اذان، دعوت کننده مسلمانان به نماز جماعت است که در هر شبانه روز سه یا پنج بار در اوقات صبحگاهان، نیمروز و شامگاهان به گوش مردم کاملاً آشنا می‌باشد، این وقت شناسی و دعوت همگانی، جزئی از فرهنگ جامعه اسلامی تلقی می‌شود، در صورتی که در غیر از این ساعات، اگر از مسجدی صدای اذان شنیده شود، به ذهن مردم عجیب بنظر می‌رسد».^{۱۰}

اذان، برخلاف ناقوس کلیسا، دارای کلمات و جملات معنی‌دار و تداعی‌کننده خیرها و سرشار از کشش به عالم معناست. روزانه چندین بار مردم به سوی فلاح و رستگاری فردی و اجتماعی فراخوانده می‌شوند که تأثیر تربیتی مهمی

۵- یادداشت‌های استاد مطهری، ج ۲، ص ۲۱۶، تهران، صدرا، چاپ چهارم، ۱۳۸۵ ه.ش.

۶- بقره، آیه ۱۱۶.

۷- مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۱۸۹.

۸- الکافی ج ۸، ص ۳۴۲، ح ۵۳۸ و ۵۶۴، تهران، چاپ اسلامی، ۱۳۶۵ ه.ش.

۹- همان، ص ۲۷۲، به نقل از: محمد بن سعد، الطبقات الکبری، بیروت، دار بیروت، ۱۹۸۵ م، ص ۱۵۲.

۱۰- هاشمی سیدابوالقاسم و کنگاوری معصومه، تأثیر بناها و فضاهاى مذهبی در جامعه اسلامی.

دارد؛^{۱۱} ولی ناقوس کلیسا حتی اگر از حیث قالب شبیه اذان باشد، به‌طور حتم، به دلیل نداشتن گزاره‌های پیام‌دار، نمی‌تواند تأثیر اذان در نفوس را داشته باشد.

سر دادن اذان در مأذنه‌ها، در اوقات شرعی به گونه‌ای است که آنی و لحظه‌ای درگستره کره زمین قطع نمی‌گردد؛ زیرا در هر لحظه هر موقعیت جغرافیایی واجد یک وقت شرعی در اوقات پنج‌گانه نماز است که بصورت مستمر و واحد و بانسجامی ناگسستگی، هیچ‌گونه خلل و یا وقفه‌ای در برآوردن بانگ توحید ایجاد نمی‌گردد و همیشه صدای سروش آسمانی اذان در دایره زمین، از سوی نباتات و جمادات و موجودات زنده به آسمان بلند است. چنان که خداوند سبحان در آیه نخست سوره مبارکه جمعه می‌فرماید: «يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ؛ آنچه در آسمان‌ها و زمین است، همواره خدا را (به زبان قال و زبان حال) تسبیح می‌گویند، خدایی که مسلط (بر همه عالم هستی)، پاکیزه (از هر عیب و نقص)، مقتدر شکست‌ناپذیر و دارای اتقان صنع در مرحله تکوین و متانت در تشریح است.» آری، صدای دلنشین اذان هر صبح و شام، همگان را به وحدانیت و دوری از شرک و بت پرستی دعوت می‌کند.

۳. مسجد و عقد اخوت و برادری

مهمترین عملکرد تقریبی پیامبر اکرم(ص)، ایجاد پیوند برادری میان مسلمانان بود. اندیشه اصلی آن حضرت متحد کردن صفوف مسلمانان و استوار ساختن وحدت آنها برای نابود کردن هر شبهه‌ای بود که می‌توانست آتش کینه‌ها و عداوت‌های پیشین را از نو شعله‌ور سازد. بدین ترتیب عقد اخوت، باعث ایجاد محبت و نزدیکی میان مسلمانان شد و وحدت‌گرایی در عمق تعاملات و روابط اقشار مختلف جامعه اسلامی ریشه دواند.

چند ماهی از حضور پیامبر(ص) در مدینه نگذشته بود که در مسجدالنبی، با هدف ایجاد وحدت و اخوت، بین یاران و انصار و مهاجرین پیمان عقد اخوت بست و خود آن حضرت نیز با حضرت علی(ع) پیمان برادری بست. با توجه به نقش وحدت‌آفرین مسجد، از آن پس، بسیاری از اختلاف‌ها و درگیری‌های قومی، قبیله‌ای، طایفه‌ای و حتی خانوادگی رفع گردید و سرانجام بسیاری از دشمنی‌ها به دوستی و موذت مبدل گردید.

این سخن ژرف و بیدارگر از پیامبر اکرم(ص) است که فرمودند: «ای مردم همه شما فرزندان آدم هستید و آدم از خاک آفریده شده است. عرب را بر غیر عرب هیچ فضیلت و برتری نیست، مگر به تقوا و پرهیزگاری.»^{۱۲}

مقام معظم رهبری(دامت برکاته) نیز در این باره می‌فرماید: یکی از کارهایی که پیامبر(ص)، شاید در همان ماه‌های اول ورود به مدینه انجام دادند، ایجاد عقد اخوت بین مسلمانان بود؛ یعنی مسلمانان را با هم برادر کرد. این که می‌گوییم با هم برادر هستیم، در اسلام یک تعارف نیست؛ یعنی حقیقتاً مسلمین نسبت به یکدیگر دارای حق برادری هستند و نسبت به هم طلب کارند. پیامبر(ص) این را عملی کرد.^{۱۳}

۴. تحکیم اتحاد در مشارکت اجتماعی

۱۱- نوری، مهدی، کارکرد مساجد، تحلیل جامعه‌شناختی مسجد، ص ۴۵۵؛ فرهنگ اصفهان، ش ۱۲، پاییز ۱۳۷۸.

۱۲- حرّانی، ابی محمد الحسن بن علی بن الحسین بن شعبه، تحف العقول، ص ۳۴.

۱۳- اندیشه تقریب، ویژه‌نامه انسجام اسلامی (۳)، بشیر احمد، اتحاد و انسجام اسلامی در آئینه‌چهل حدیث- به نقل از منشور اتحاد ملی و انسجام اسلامی، سبزیان، خرداد ۱۳۸۶، ش، ص ۱۵۸-۱۵۹.

از آغاز اسلام، مسجد مرکز تمام فعالیت‌های اجتماعی بود. موعظه‌های مذهبی و خطب‌های حکومتی از منبر مساجد اعلام می‌شد و عدالت در چارچوب آن اجرا می‌شد. پناهگاه بی‌پناهان، محل رفع مشکلات مردم و جایگاه مشورت حاکم و مسلمانان بود. همه می‌دانیم که مسجد در تحکیم «وحدت اجتماعی» که عنصر اساسی برای سلامت و بقای هر جامعه‌ای است، نقش بسیار بزرگی ایفا می‌کند. افراد، با سنین مختلف و جنسیت و نژاد و افکار و سلیقه‌های مختلف، همه در یک جا گرد هم می‌آیند؛ همدل و همسو در نماز جماعت با صفوف به هم فشرده و دوش به دوش می‌ایستند. حضوری به این شکل، به‌طور مسلم، وحدت و همدلی را در جامعه استوار می‌کند.^{۱۴}

پیامبر(ص) وحدت مسلمانان را در حدیثی به ساختمانی تشبیه می‌کند که اجزای آن یکدیگر را محکم می‌کنند: «الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا؛ ثُمَّ شَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ...؛ مؤمنان برای یکدیگر مانند اجزای یک ساختمان هستند که باعث تقویت و استحکام یکدیگر می‌شوند. سپس رسول خدا(ص) انگشتانش را داخل یکدیگر نمودند(و با این کار استحکام را به حاضرین نشان دادند)...»^{۱۵} در روایتی از آن حضرت آمده است: حضرت، انگشت‌های دو دستش را در هم فرو برده و آن را به مخاطبان نشان می‌داد. در حقیقت در صفوف نماز مسلمانان، در مسجد، نماد بارزی از اتحاد و یکپارچگی مسلمانان دیده می‌شود که در آن افراد توانگر در کنار افراد تهیدست و افراد کوچک در جانب بزرگ و صاحبان منصب و مقامات در کنار سایر اقشار جامعه به صف واحدی می‌ایستند. نمایش همبستگی و پیوستگی مسلمانان در مسجد، همدلی و همراهی آنان در مشارکتهای اجتماعی همه روزه اعلام می‌شود.

آری؛ به گواهی تاریخ مسجد همواره پایگاهی نیرومند در جهت انفاق و خیرات در راه خدا و برطرف کردن نیاز نیازمندان و مرکز مبارزه با ظلم حاکمان جور و انسجام نیرو و امکانات به منظور تداوم مبارزات و حفظ دستاوردها و پیروزیها به شمار می‌رفته و می‌رود.

۵. مسجد و وحدت در نماز جماعت

در حقیقت در صفوف نماز جماعت مسلمانان، در مسجد، نماد بارزی از اتحاد و یکپارچگی مسلمانان دیده می‌شود که در آن افراد توانگر در کنار افراد تهیدست و افراد کوچک در جانب بزرگ و صاحبان منصب و مقامات در کنار سایر اقشار جامعه به صف واحدی می‌ایستند؛ این صفوف به هم پیوسته آیه زیر را تداعی می‌کند: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَّرْصُوعٌ؛ خداوند کسانی را دوست می‌دارد که در راه او متحد و یکپارچه در خطا و صفا واحدی می‌رزمنند، انگار دیوار سرب بزرگی هستند.»^{۱۶}

نماز جماعت یکی از نمادهای وحدت و اتحاد در سطح جوامع اسلامی است که در شبانه روز ۳ یا ۵ وعده، مسلمانان برای این امر مهم فراخوانده می‌شوند. گرچه در اسلام نماز جماعت فرض نشده است، اما در مقابل، اجر آن را بیست و هفت برابر از نماز فرادا بالاتر می‌داند.^{۱۷} اسلام برای این گردهمایی، مؤمنان را روزانه در مسجد محله خودشان ۳ یا ۵ بار برای ادای نماز با حالتی جمعی و یک دلی فرامی‌خواند، سپس در سطح وسیعتری، برای نماز جمعه، امر به اجتماع مسلمانان می‌کند. در نماز عید دایره شمول، باز هم وسیع تر می‌شود و حتی اسلام به مردان و زنانی که عذر

۱۴- موظف رستمی، محمدعلی، آیین مسجد (کارکردهای مسجد)، ج ۲، ص ۲۷.

۱۵- مختصر صحیح البخاری، ج ۲، ص ۵۹۰، باب شانزدهم، حدیث ۲۰۰۳.

۱۶- صف، آیه ۴.

۱۷- صحیح مسلم، حدیث شماره ۶۵۰.

دارند و نمی‌توانند نماز بخوانند، دستور می‌دهد در این اجتماع شرکت کنند.^{۱۸} دین اسلام حتی اجتماع مسلمانان در نگاه بین‌المللی و امت واحد اسلامی نیز توجه نموده و هر ساله در قالب حج تمتع و عمره، میلیون‌ها مسلمان در سراسر جهان اسلام در این اجتماع بزرگ، چگونگی وحدت و اخوت و برادری را آموزش می‌بینند و به صورت عملی چند روزی آن را تمرین می‌کنند.

به هر حال نماز، به خصوص نماز جماعت، نقش به‌سزایی در وحدت‌آفرینی نمازگزاران دارد؛ به گونه‌ای که بسیاری از مستشرقان نسبت به نماز و اثر عمیقش در نهاد آدمی، به ویژه نماز جماعت اظهار شگفتی کرده‌اند؛ در این باره فیلسوف فرانسوی، «رنان»، علی‌رغم کج‌فهمی‌هایی که از اسلام دارد، چنین می‌گوید: «من به هیچ مسجدی از مساجد مسلمانان داخل نمی‌شوم، مگر اینکه احساسی از خشوع و حسرت به من دست می‌دهد، با اینکه مسلمان نیستم.»^{۱۹} همچنین «توماس آرنولد» درباره نماز می‌گوید: «این تکالیف عبادی منظم الهی، از بزرگترین نشانه‌های امتیاز نظام دینی مسلمانان در مقایسه با دیگران می‌باشد که جهانگردان در سرزمین‌های شرقی ملاحظه می‌کنند؛ زیرا نحوه برگزاری بسیاری از آیین‌های دیگری که در سرزمین‌های اسلامی مشاهده می‌شوند، خالی از تأثیر معنوی است.»^{۲۰}

۶. مسجد، عامل تحکیم برابری و مساوات

در مساجد اسلامی و در صفوف به هم فشرده جماعت در آن، مساوات و برابری به طور وضوح دیده می‌شود. امتیازات و تبعیضات مقامی، مالی، نژادی و رنگی، ناپدید می‌شود، صاحبان مناصب و مقامات در کنار سایر اقشار جامعه و کارگر و کشاورز و دانشمند و سایرین در صفوف واحدی کنار هم دیده می‌شوند و تمام محیط آن از هوای پاک برادری، برابری و محبت، آکنده است. این نعمت بزرگی است که آدمی روزانه، در میان دنیایی تیره از اختلاف و جدال، پنج یا سه بار، از فضای دوستی و آرامش کامل بهره‌مند می‌گردد.

در حقیقت همه روزه در مسجد، چهره‌ها با هم روبه‌رو می‌شوند و زبان‌ها با یک دیگر زمزمه می‌کنند و دل‌ها با هم انس می‌گیرند. کدام وحدت و برابری از وحدت نمازگزاران در جماعت که پشت سر امام واحدی می‌ایستند و خدای واحدی را می‌خوانند و کتاب واحدی را قرائت می‌کنند و به سوی قبله واحدی روی می‌کنند و کارهای یکسانی از قبیل، قیام و قعود و رکوع و سجود، انجام می‌دهند؛ کامل‌تر و عمیق‌تر است؟ این وحدتی است که در سطح ظاهر و پوخته نمی‌ماند، بلکه به مغز و هسته رسوخ می‌کند، و وحدتی در قالب نگرش، هدف، جهت و عمل، به بار می‌آورد. کدام تصویر، جالب‌تر و زیباتر از منظره مسجد پیامبر در مدینه دیده می‌شود که نژادهای گوناگون غیر عرب، همچون صهییب رومی، سلمان فارسی و بلال حبشی را در بر می‌گرفت و قبایل مختلفی از انصار قحطانی و مهاجرین عدنانی را در دامن خود پرورش می‌داد؛ آن چنان پرورشی که یکی از آنان ترجیح می‌داد خود گرسنه بخوابد، اما برادر و خواهر ایمانی‌اش سیر باشند. «وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ؛ و انصار مدینه، مهاجرین مکه را بر خود ترجیح می‌دهند، هرچند که خود سخت نیازمند بودند.»^{۲۱}

۱۸- همان، حدیث شماره ۸۹۰.

۱۹- آرنولد، توماس، الدعوه الی الاسلام، ص ۵۰.

۲۰- همان.

۲۱- حشر، آیه ۹.